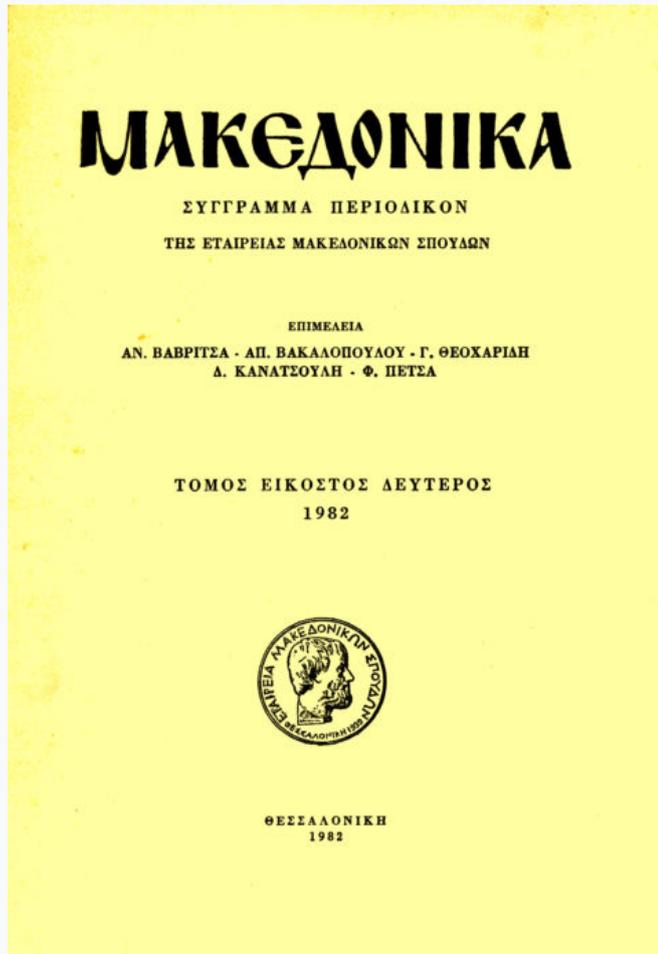

Μακεδονικά

Τόμ. 22, Αρ. 1 (1982)

Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και την οχύρωση της Μ. Διονυσίου Αγ. Όρους κατά το 16ο αιώνα

Πλούταρχος Λ. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.532](https://doi.org/10.12681/makedonika.532)

Copyright © 2014, Πλούταρχος Λ. Θεοχαρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοχαρίδης Π. Λ. (1982). Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και την οχύρωση της Μ. Διονυσίου Αγ. Όρους κατά το 16ο αιώνα. *Μακεδονικά*, 22(1), 444–469. <https://doi.org/10.12681/makedonika.532>

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΧΥΡΩΣΗ ΤΗΣ Μ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΓ. ΟΡΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 16ο ΑΙΩΝΑ

1. *Ιστορικά στοιχεία*

Από τη μελέτη των γραπτών πηγών προκύπτει το παρακάτω γενικό διάγραμμα Ιστορίας των κτιρίων της Μ. Διονυσίου από την εποχή της ίδρυσής της:

Στην περίοδο 1356-1362 (πάντως πριν το 1366) ο "Όσιος Διονύσιος Ίδρυσε το πρώτο κτίριο στη θέση της σημερινής μονής: ένα πύργο με διαστάσεις περίπου 5,50×5,50×19,70 μέτρα. Στη συνέχεια πέτυχε χρηματική ενίσχυση από τον αυτοκράτορα της Τραπεζούντας 'Αλέξιο Γ' για να κτίσει το μοναστήρι και στα 1377/8 είχε ήδη συγκροτηθεί ο περίβολος, που περιλάμβανε ναό, κελιά, τράπεζα, περιμετρικό τείχος. 'Επίσης, είχε εξασφαλιστεί ή παροχή νερού με ένα ξύλινο ύδραγωγείο. Στην ίδια περίοδο μαρτυρείται και μία άλωση της μονής από πειρατές¹.

Στά τελευταία χρόνια του 15ου ή στα πρώτα χρόνια του 16ου αϊ. έγιναν κτιριακές επεκτάσεις με έξοδα του πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης Νήφωνα Β' (1486-1488, 1495-1498, 1502), όπως αναφέρεται σε υπόμνημα του Μάξιμου του Γραικού, γραμμένο στα 1518-19².

Το 1520 ανακατασκευάστηκε ο πύργος με έξοδα του ηγεμόνα της Βλαχίας Νεάγκοε Μπασαράμπ³ και, μαζί του πιθανότατα, έγινε ένας νέος, κτιστός, ύδαταγωγός⁴.

1. Ν. Οϊκονομίδες, Actes de Dionysiou, Paris 1968, σ. 5, 11-12. 'Υπολείμματα του πύργου της πρώτης αυτής περιόδου ίσως διατηρούνται στο κατώτερο μέρος της νότιας όψης του σημερινού πύργου της μονής.

2. Ν. V. Σινίτσυνα, Poslanie Maksima Greca Vasiliyu III ob ustrojstve afonskih monastyrej 1518-1519 gg. «Vizantijskij Vremennik» 26 (1965) 131. Στο υπόμνημα σημειώνεται ότι η μονή «στην άρχή δέν ήταν τόσο μεγάλη, όσο φαίνεται σήμερα, αλλά πιά μικρή μετά όμως, στις μέρες μας, επεκτάθηκε με τα έξοδα του αγιότατου πατριάρχη Νήφωνα». 'Επίσης αναφέρεται ότι είναι περιφραγμένη με γερά τείχη και έχει γύρω από την εκκλησία «διόροφα και τριόροφα κελλιά» για τους 95 αδελφούς.

3. Σύμφωνα με την επιγραφή του. Βλ. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, Recueil des Inscriptions Chrétiennes de l' Athos, Paris 1904, σ. 171 (No 494).

4. Στόν παλιό κώδικα του Τυπικού της μονής, fol. 288r (βλ. παρακάτω σ. 445, σημ. 4), αναφέρεται ότι ο Νεάγκοε ξόδεψε για την κτίση του πύργου και κτιστού ύδαταγωγού. Βλ. παρακάτω στο κείμενο το συσχετισμό των δύο έργων: ένα από τα κανόνια του πύργου προβλήθηκε να έλγχει και να προστατεύει τη θέση όπου και σήμερα βρίσκεται η δεξαμενή.

Στις 25 Ὀκτωβρίου 1535 ἡ μονὴ καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαγιὰ¹.

Τὸ 1545 ὁ ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας Πέτρος Ράρες, ἀφιερώνοντας ἕναν ἐπιτάφιο χαρακτήριζε τὴ μονὴ ὡς «τὸ νεόκτιστο μοναστήρι μας ποὺ βρίσκεται στὸ ἄγιο ὄρος Ἐθως καὶ ὀνομάζεται Διονυσίου»², ἐνῶ τὸ 1547 ὄλοκληρώθηκε ἡ ἀνακατασκευὴ καὶ τοιχογράφισή τοῦ καθολικοῦ, μὲ ἐξοδα τοῦ ἴδιου, σύμφωνα μὲ τὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ³. Στὸν παλιὸ κώδικα τοῦ τυπικοῦ τῆς μονῆς, ποὺ περιέχει ἕνα κατάλογο τῶν κτιτόρων καὶ τῶν ἔργων τους καὶ γράφηκε στὰ 1636⁴, ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἴδιος ἡγεμόνας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καθολικὸ ἔκτισε καὶ ὀλόκληρη τὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα (τῆς εἰσόδου) «ἀπὸ τοῦ μαγειρείου ἕως τοῦ βαϊναρίου». Οἱ δύο αὐτοὶ χῶροι ὀρίζουν καὶ σήμερα τὴν πτέρυγα, στὸ νότιο καὶ τὸ βόρειο ἄκρο της, ἀντίστοιχα. Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα κτίρια τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς δὲν ἔχουμε πληροφορίες ὅσον ἀφορᾷ τὸ βαθμὸ τῆς καταστροφῆς τους ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ καὶ τῆς ἀνοικοδόμησής τους. Φαίνεται ὅμως ὅτι σ' αὐτὴ τὴν περίοδο τῆς ἀνασυγκρότησής ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι δωρητές⁵.

Στὰ χρόνια τῆς ἡγεμονίας τοῦ Ἀλέξανδρου Δ' Λαπουσενάνου τῆς Μολδαβίας (1552-1561 καὶ 1564-1568) καὶ τῆς συζύγου του Ρωξάνδρας (ποὺ πέθανε τὸ 1569)⁶, ἀποδίδεται ἀπὸ τὸ τυπικὸ τῆς μονῆς ἡ κατασκευὴ τοῦ νο-

1. Τίς σχετικὲς πηγές βλ. στοῦ Ν. Οἰκονομίδου, ὁ.π., σ. 19, σημ. 60.

2. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ ἐπιτάφιου. Βλ. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, ὁ.π., σ. 167 (No 484).

3. Αὐτ., σελ. 158 (No 458).

4. Πρόκειται γιὰ τὸν κώδικα ἀρ. 64 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Καθολικοῦ τῆς μονῆς, χρονολογημένο ἀπὸ ἕνα ἐκτενὲς σημεῖωμα τοῦ κωδικογράφου Ἱερομόναχου Ἰωάσαφ, ἔτους Ἰρμε', ἰνδ. η', ὀκτωβρίου κγ' (fol. 289r). Ὁ κατάλογος τῶν κτιτόρων βρίσκεται στὶς δύο ὄψεις τοῦ fol. 288, κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο: «περὶ τῶν κτιτορικῶν ὀνομάτων ὧν μνημονεύομεν» καὶ περιέχει τίς σχετικὲς πληροφορίες μὲ τὴ σειρά ποὺ τίς δίδω στὸ κείμενο. Ὁ νέος κώδικας τοῦ Τυπικοῦ, ποὺ γράφηκε στὰ 1909 καὶ ἐκδόθηκε πρόσφατα, φωτοτυπημένος, ἀπὸ τὴ μονὴ, περιέλαβε αὐτὲς τίς πληροφορίες στὶς σελίδες τοῦ 570-571, χωρὶς ὅμως νὰ παρακολουθεῖ παντοῦ πιστὰ τὸ παλιότερο κείμενο. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὸν ἡγούμενο τῆς Μ. Διονυσίου, γέροντα Χαράλαμπος, γιὰ τὴν ἀδειὰ του νὰ συμβουλευτῶ τὸν παλιὸ κώδικα τοῦ Τυπικοῦ.

5. Ὅπως δείχνει π.χ. μιὰ ἐπιγραφὴ ἐντοιχισμένη στὸ ἐξωτερικὸ πρόσωπο τοῦ τοῖχου, στὰ βόρεια τῆς εἰσόδου τοῦ παρεκκλησιοῦ τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων: +ΑΝΙΓΓΕΡΘΗ

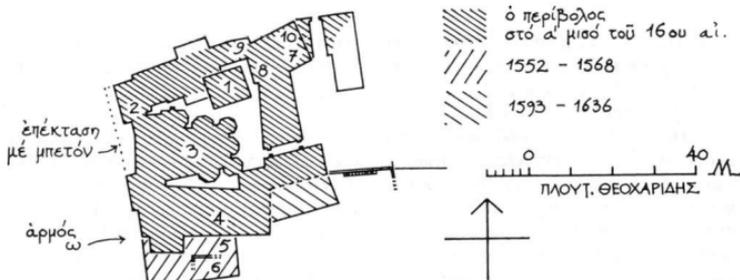
ΟΝΑΟΣΟΥΤΩΣΕΚ / ΒΑΘΡΗ:ΔΙΑΞΕΞΟΔΗ • ΤΗΘΕΟΦΙΛΕΑΣ / ΤΗΕΠΪΣΚΟΠΗΚΥΡΣ-

ΜΑΚΑΡΙΪΣ + ΤΗΣΕΠΪ/ΣΚΟΠΗΝΣΡΥΜΑΝΟΥ·ΑΙΩΝΙΑΗΜΝΗ / ΜΗΝΑΥΤΗ + ΕΤΟΥΣ ἸΝ'·+ (=1541/2). Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς δημοσίευσε μὲ λάθη ὁ ἀρχιμ. Γαβριήλ, Ἡ ἐν Ἀγίῳ Ὀρει Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Ἀγίου Διονυσίου, Ἀθήναι 1959, σ. 56.

6. Γ. Γ. Τσιορᾶν, Σχέσεις τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν μετὰ τοῦ Ἄθω καὶ δὴ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου, Λαύρας, Δοχειαρίου καὶ Ἀγίου Παντελεήμονος ἢ τῶν Ρώσων, Athen 1938, σ. 228-229, 234.

Εικ. 1. Ἡ Μ. Λιονυσίου ἀπὸ τὰ ΝΔ

Σχ. 1. Διάγραμμα τῆς μονῆς καὶ χρονικὴ τοποθέτηση κτιρίων: 1. Πύργος (ἀνακατασκευὴ 1520). 2. Παρεκκλήσι Ἁγ. Ἀναργύρων (1542). 3. Καθολικὸ (ἀνακατασκευὴ καὶ τοιχογράφηση 1547). 4. Βόρειος χῶρος Τράπεζας. 5. Νότιος χῶρος Τράπεζας (τοιχογράφηση καὶ «βελτίωση» 1603). 6. Σὲ κατώτερη στάθμη, παρεκκλήσι Ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου (τοιχογράφηση 1608 καὶ 1615). 7. Παρεκκλήσι Ἁγ. Γεωργίου (τοιχογράφηση 1609). 8. Παρεκκλήσι Ἁγ. Ἰωάννη Χρυσοστόμου (τοιχογράφηση 1695;). 9. Θέση κατεστραμμένου παρεκκλησιοῦ Ἁγ. Πάντων (τοιχογράφηση (16ου-17ου αἰ.)). 10. Παρεκκλήσι Ἁγ. Νήφωνος (1782). Τὸ περίγραμμα τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος βασίζεται σὲ τοπογραφικὸ τοῦ Π. Μ. Μυλωνᾶ, Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, «Νέα Ἑστία» 74, τεύχος 875, Χριστούγεννα 1963, πίν. 2.

σοκομείου και της τράπεζας¹. Πραγματικά, οι χώροι του νοσοκομείου και ο νότιος χώρος της τράπεζας (ή όποια έχει σε κάτοψη σχήμα Τ)² είναι ένταγμένοι σ' ένα κτίριο στη νοτιοδυτική γωνία της μονής, που χωρίζεται με κατακόρυφους άρμους από τον κύριο δγκο της.

Τέλος, το τυπικό αποδίδει στην κατοπινή περίοδο, μέχρι το 1636, την κτίση του δοχείου (που βρίσκεται επίσης σε πρόσθετο κτίριο, στη νοτιοανατολική γωνία του περιβόλου) και του άρσανα: το δοχείο κτίστηκε με έξοδα των αδελφών Μπόιου και Λαζάρου, που κατάγονταν από το χωριό Πιάβιτσα και κατοικούσαν στον Ίσβορο, ενώ ο άρσανάς με έξοδα των αδελφών Μανουήλ και Θωμά από τις Σέρρες.

"Όπως γράφει ο αρχιμανδρίτης Γαβριήλ³, η μονή δεν ξανακάηκε μετά το 1535 και, στους υπόλοιπους αιώνες μέχρι σήμερα, φαίνεται ότι δεν έγιναν σοβαρές επεμβάσεις στο κτιριακό συγκρότημά της εκτός από δύο άλλε-πάλληλες στη βορειοδυτική γωνία: την άνακατασκευή των άνωτερων όρφων της (άρχονταρικοί) στα 1876⁴ και μία μεταπολεμική επέκταση σε ύψος και προς τὰ έξω, που έγινε με σκελετό από μετόν.

Αυτή η μελέτη έπιχειρεί μιá πρώτη (προανασκαφική) προσέγγιση στην οικοδομική ιστορία όρισμένων από τὰ κτίρια που είδαμε παραπάνω, με στόχο νά επιβεβαιώσει ή νά προσδιορίσει τή χρονολόγησή τους με άρχαιολογικά δεδομένα. Στη συνέχεια δίνει ένα γενικό διάγραμμα για τήν δόξωση της μονής στο 16ο αι., όπως μπορεί νά όριστεί με τὰ ως τώρα γνωστά στοιχεία.

1. Πρβλ. Ί. Κομνηνός, Προσκυνητάριον του Άγιου Όρους του Άθωνος, Έν Αθήναις 1890, σ. 53. Η πρώτη έκδοση του Προσκυνηταρίου έγινε το 1701 και φαίνεται ότι ο Κομνηνός χρησιμοποίησε τις σχετικές πληροφορίες του Τυπικού. Πρόσθεσε, όμως, στα έργα της Δόμνας Ρωξάνδρας και τήν τοιχογράφηση της τράπεζας. Έπίσης, είναι λανθασμένη ή χρονολογία που δίνει για τήν ιστόρηση του καθολικού, 1580 αντί του σωστού 1547. Ό Γ. Συμυρνάκης (Τό Άγιον Όρος, Έν Αθήναις 1903, σ. 509), προσθέτει ότι, το νοσοκομείο κτίστηκε στα 1542, χρονολογία που ίσως σχετίζεται με μιá πληροφορία (του Σιμωνίδη;) για τήν κτίση της τράπεζας, βλ. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, δ.π., σ. 170 (No 491). Για τή χρονολόγηση των δύο χώρων της τράπεζας βλ. παρακάτω τις ενότητες 2 και 3 του κειμένου.

2. Α. Κ. Όρλάνδος, Μοναστηριακή Αρχιτεκτονική, Άθήναι 1958, σ. 45, εικ. 54.

3. Αρχιμ. Γαβριήλ, δ.π., σ. 15.

4. Αδόθι. Ό Γ. Συμυρνάκης, δ.π., σ. 509, δίνει τή χρονολογία 1882. Στην παλιά φωτογραφία της εικ. 2, που μπορεί νά χρονολογηθεί περί το 1870, δεν παρατηρείται καμιά σοβαρή διαφοροποίηση του συγκροτήματος από τή μορφή που είχε στα 1744 (σχέδιο Barskij, εικ. 12). Το σχέδιο του Barskij προέρχεται από τήν έκδοση V. G. Barskij, Vtoroe posescenie sv. Afonskoj gory..., S. Peterburg 1887. Η φωτογραφία της εικόνας 2 άνήκει σε μιá ομάδα παλιών φωτογραφιών από το Άγ. Όρος, που σύντομα πρόκειται νά δημοσιεύσω.

2. Τὸ πρόσθετο κτίριο τῆς ΝΑ γωνίας

Ὅπως εἶπαμε, τὸ κτίριο αὐτὸ προσκολλήθηκε στὴ νότια πλευρὰ τοῦ κύριου ὄγκου τῆς μονῆς καὶ χωρίζεται ἀπ' αὐτὸν μὲ σαφεῖς κατακόρυφους ἄρμους. Εἶναι ἐξαόροφο, ὀρίζεται μὲ τρεῖς ἰσχυροὺς περιμετρικοὺς τοίχους καὶ ἔχει ξυλόπηκτη ἐσωτερικὴ διαίρεση, ποὺ συνεργάζεται στατικὰ μὲ τέσ-

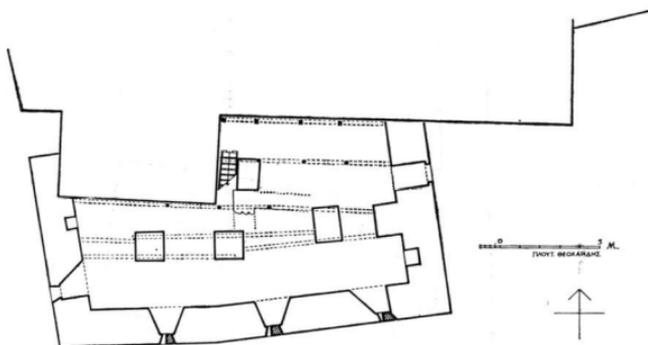
Εἰκ. 2. Ἐπιπέδα τῆς Μ. Διονυσίου ἀπὸ τὰ ΝΑ, περὶ τὸ 1870

σερις κτιστοὺς πεσσούς (σχ. 2, 3). Οἱ τελευταῖοι χρησιμεύουν κύρια ὡς ὑποδομὴ γιὰ τὴ θολοδομία τοῦ παρεκκλησιοῦ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου στὴν τέταρτη στάθμη καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νότιου χώρου τῆς τράπεζας¹. Ὁλόκληρο τὸ παραπάνω φέρον στατικὸ σύστημα φαίνεται ὅτι εἶναι ἔργο μιᾶς οἰκοδομικῆς περιόδου, ὅπως δείχνουν τὰ κοινὰ ὑλικά δομῆς στοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους καὶ τοὺς πεσσούς, ἢ ἐνιαία κατασκευαστικὴ ἀντίληψη ποὺ διατρέχει τὶς ξύλινες φέρουσες κατασκευὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ, καθὼς καὶ ἡ ὀργανικὴ σύνδεση τῶν τελευταίων μὲ τοὺς κτιστοὺς πεσσούς καὶ μὲ τὶς ξυλοδεσιεὶς τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων². Στὶς δύο κατώτερες στάθμες,

1. Λεπτὲς ρηγματώσεις ποὺ διακρίνονται στὴν τοιχογραφημένη ἐπιφάνεια αὐτοῦ τοῦ τοίχου, δηλώνουν ὅτι ὁ τελευταῖος περιέχει μιὰ τοξωτὴ πεσσοστοιχία μὲ μετρικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀντιστοιχοῦν, χοντρικὰ, σ' τὶς ὑποκειμενές διατάξεις.

2. Οἱ δύο κατώτερες στάθμες τοῦ κτίριου δὲν εἶχαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐξώστες, ἐκτός ἀπὸ ἓνα μικρὸ, ξύλινο, στὴ νότια ὄψη τῆς δεύτερης στάθμης (βλ. σχ. 3). Στὴν τρίτη

δπου ὁ χώρος εἶναι ἐνιαῖος, χωρίς διαχωριστικούς τοίχους¹, φαίνεται καθαρὰ ἡ διάταξη τῶν ξύλινων στύλων τοῦ σκελετοῦ σὲ τέσσερις συστοιχίες πού διατρέχουν τὸ κτίριο κατὰ τὸ μήκος του². Αὐτοὶ οἱ στύλοι (ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστους, πού σαφῶς ἀνήκουν σὲ μεταγενέστερες ἐπισκευές) ἔχουν κοινὰ κατασκευαστικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ φέρουν κιονόκρανα τοῦ ἴδιου τύπου

Σχ. 2. Κάτοψη τῆς α' στάθμης τοῦ πρόσθετου ΝΑ κτίριου

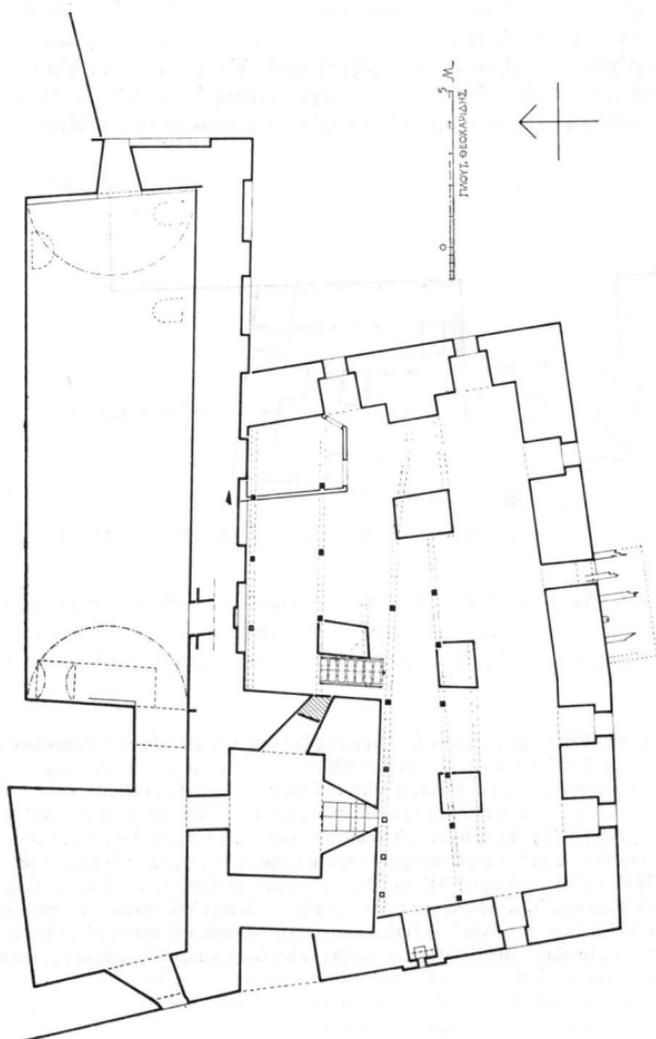
(εἰκ. 3, σχ. 7β). Τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ διακρίνονται στοὺς ὑπερκείμενους ὀρόφους, σὲ ὅσα μέρη οἱ στύλοι καὶ τὰ κιονόκρανά τους εἶναι ὀρατά.

Τὰ στοιχεῖα πού ἔχουμε, πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστο, γιὰ νὰ τοποθετή-

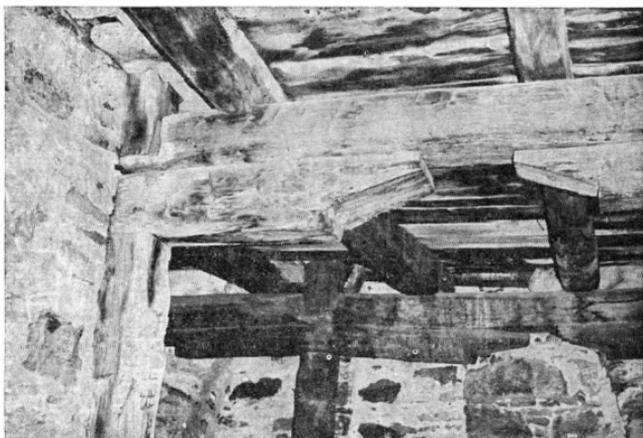
στάθμη διατηροῦνται ὑπολείμματα ἀπὸ ἀρχικὲς ξύλινες κατασκευές πού πρόβαλαν ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ κτίριου καὶ ὑποστηρίζονταν μὲ λοξὲς ἀντηρίδες. Παρόμοιες ξύλινες κατασκευές ἐκτείνονταν, πιθανότατα, σ' ὅλο τὸ ὑπόλοιπο ὕψος τοῦ κτίριου, ὅπως τουλάχιστον μαρτυροῦν τὰ ἀποτυπώματα ἀπὸ ἀρχικὰ ὀριζόντια ξύλινα δοκάρια πού πρόβαλαν ἔξω ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία, στὸ πάτωμα τοῦ ἀνώτατου ὀροφου. Τὰ σχετικὰ στοιχεῖα εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ καταγράψω σὲ ὑπηρεσιακὴ ἀυτοψία μου πού ἐγινε τὶς τελευταῖες μέρες τοῦ Ἀυγούστου 1982, ἀμέσως μετὰ τὴν καθάραιση ὅλων τῶν ξύλινων ἐξωστῶν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, πού ἐκτέλεσε ἡ μονή. Ἡ μορφή αὐτῶν τῶν κλειστῶν καὶ ἀνοιχτῶν ἐξωστῶν (πού φαίνονται στὴν εἰκ. 1) εἶχε προκύψει μετὰ ἀπὸ διαδοχικὲς ἀνακατασκευές καὶ ἐπισκευές. Εἰδικότερη ἐργασία πάνω στὸ θέμα ἐτοιμάζει ὁ ἀρχιτέκτονας κ. Στ. Στεφάνου, στὰ πλαίσια τῆς μελέτης γιὰ τὴν ἀνακατασκευὴ τῶν ἐξωστῶν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς μονῆς.

1. Μόνο ἓνα μικρὸ δωμάτιο σχηματίζεται στὴ ΒΑ γωνία τῆς δευτέρας στάθμης, καὶ αὐτὸ ὁμοῦ φαίνεται μεταγενέστερη κατασκευή.

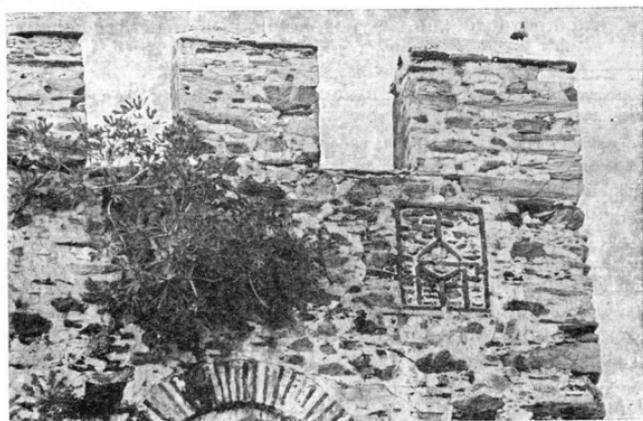
2. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ φροντίδα νὰ μὴ συνδεθῶν στατικὰ τὰ ξύλινα πατώματα πού πρόσθετο κτίριον μὲ τὴν παλιότερη νότια πτέρυγα τῆς μονῆς. Γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ τοποθετήθηκαν συστοιχίες στύλων σὲ ἐπαφή μὲ τὴ νότια ὄψη τῆς προϋπάρχουσας πτέρυγας, πάνω στὶς ὁποῖες ἐδράζονται οἱ βόρειες ἄκρες τῶν δοκῶν τῶν πατωμάτων.

Σχ. 3. Κάτοψη τής β' στάθμης τοῦ πρόσθετου Ν4 κτίριου καὶ τής κατώτερης στάθμης τής παλιότερης νότιας πτέρυγας

Εικ. 3. Ξύλινες κατασκευές στη β' στάθμη του πρόσθετου ΝΔ κτίριου

Εικ. 4. Κεραμοπλαστικό συμπλήγμα στη νότια όψη του πρόργου

σουμε χρονικά την ίδρυση του πρόσθετου αυτού κτίριου, είναι τὰ παρακάτω:

1. Τὸ γεγονός ὅτι ἐμπεριέχει στὴν ἀνώτατη στάθμη τοῦ τὸ νότιο ἀπὸ τοὺς δύο χώρους τῆς τράπεζας τῆς μονῆς, τοιχογραφημένο στὰ 1603¹. Ἐπίσης ἐμπεριέχει (στὴν τέταρτη στάθμη) τὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου, τοιχογραφημένο στὰ 1608 καὶ 1615². Τὸ ἔτος 1603 εἶναι, λοιπόν, ἓνα σαφὲς *terminus ante quem* γιὰ τὴν ίδρυση τοῦ κτιρίου.

2. Ἐνα ἔμμεσο στοιχεῖο εἶναι τὸ κεραμοπλαστικό συμπλήρωμα τῆς λέξης «Πρόδρομος», σχηματισμένο μέσα σὲ πλίνθινο πλαίσιο στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς νότιας ὄψης τοῦ κτιρίου, στὴ δευτέρα στάθμη. Ἐνα ὅμοιο συμπλήρωμα βρίσκεται στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς νότιας ὄψης, στὴν κορυφὴ τοῦ πύργου τῆς μονῆς, κτισμένου στὰ 1520³ (εἰκ. 4).

3. Ἡ παρουσία τεσσάρων ἀνοιγμάτων γιὰ κανόνια στὴν κατώτερη στάθμη τοῦ κτιρίου⁴, καθὼς καὶ ἡ πιθανότατη διαπίστωση ὅτι ἡ ίδρυση τῆς παλιότερης νότιας πτέρυγας δὲν μπορεῖ καὶ αὐτὴ νὰ τοποθετηθεῖ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος 1500 (βλ. παρακάτω), περιορίζουν τὴν ίδρυση τοῦ πρόσθετου κτιρίου μέσα στὸ 16ο αἶώνα.

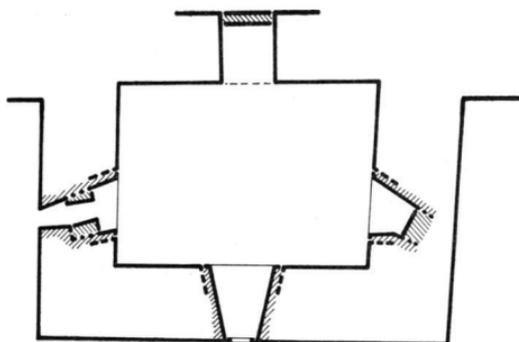
Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι μποροῦμε ἀνεπιφύλακτα νὰ δεχτοῦμε ὡς κτίτορες τὸν Ἀλέξανδρο Δ΄ Λακουσνεάνου καὶ τὴν Ρωξάνδρα, σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τοῦ τυπικοῦ τῆς μονῆς, ποὺ ἄλλωστε βρίσκεται σχετικὰ κοντὰ, χρονικά, στὰ πράγματα καὶ νὰ χρονολογήσουμε τὸ κτίριο ἀνάμεσα στὰ

1. Σύμφωνα μὲ γραπτὴ ἐπιγραφή. Βλ. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, ὁ. π., σ. 169 (No 491).

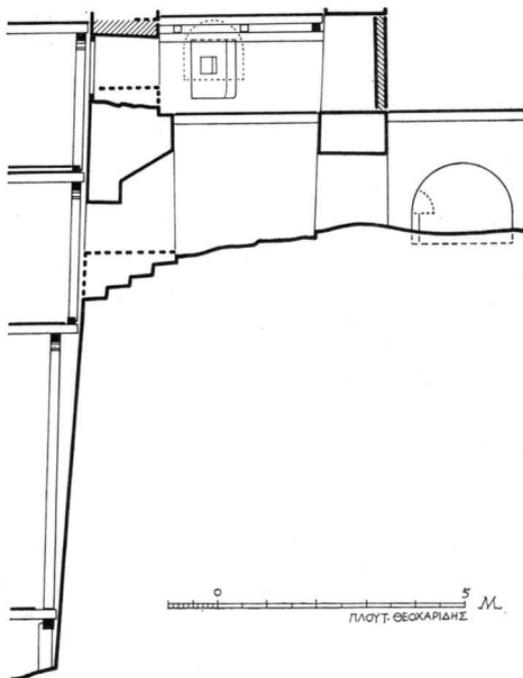
2. Τὸ 1608 ζωγραφίστηκε ὁ κυρίως ναὸς τοῦ παρεκκλησιῶ, σύμφωνα μὲ γραπτὴ ἐπιγραφή πάνω ἀπὸ τὸ τόξο τοῦ νότιου παράθρου. Βλ. ἀρχιμ. Γ α β ρ ι ἡ λ, ὁ. π., σ. 51, ὅπου δίνεται (μὲ λάθη καὶ παραλείψεις) τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς. Τὸ 1615 ζωγραφίστηκε ὁ νάρθηκας, σύμφωνα μὲ ἄλ.η γραπτὴ ἐπιγραφή, πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο πρὸς τὸ ναὸ. Βλ. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, ὁ. π., σ. 169 (No 490).

3. Βλ. παραπάνω σ. 44, σημ. 3.

4. Στὰ 1744 ὁ Barskij σημειώνει στὸ ἀκριβὲς σχέδιό του ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ κανόνια νὰ προβάλλει ἀπὸ τὸ ἀνοιγμὰ του (ἐκεῖνο τῆς δυτικῆς ὄψης, βλ. εἰκ. 5). Τὰ κανόνια αὐτῆς τῆς στάθμης παρουσιάζονται καὶ σὲ μιὰ χαλκογραφία τοῦ 1780, αὐτὴ τὴ φορά σὲ ἐλεύθερη καὶ σχηματοποιημένη ἀπόδοση καὶ μὲ κάποια ὑπερβολή. Βλ. Π. Μ. Μ υ λ ω ν ἄ, Ὁ Ἄθως καὶ τὰ μοναστηριακά του ἰδρύματα μὲς ἀπὸ παλιῆς χαλκογραφίες καὶ ἔργα τέχνης, Ἀθήνα 1963, σ. 94-95. Ἡ τυπολογία καὶ οἱ λεπτομέρειες κατασκευῆς καὶ λειτουργίας τῶν εἰδικῶν ἀνοιγμάτων γιὰ κανόνια ποὺ διατηροῦνται στὰ κτίρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους παρουσιάζουν σημαντικὸ ἐνδιαφέρον. Σημειῶν ἔδω πρόχειρα τὴ σχέση τῶν ἀνοιγμάτων τοῦ ὑπόψη κτιρίου μὲ τὰ λίγο παλιότερα (1534) στὸ παραθαλάσσιο φρούριο τῆς Μ. Καρακάλλου. Βλ. γιὰ τὸ τελευταῖο, I. A. P a r a n g e l o s, J. T a v l a k i s, The Maritime Fort of Monastery Karakallou in Mt. Athos, «International Castles Institute, Bulletin» 35 (1980) 98-120, εἰκ. 6.

Σχ. 4. Κάτοψη τής β' στάθμης τοῦ ὀρθογωνικοῦ προμαχώνα τής παλιότερης νότιας πτέρυγας

Σχ. 5. Τομή τοῦ ὀρθογωνικοῦ προμαχώνα τής παλιότερης νότιας πτέρυγας

χρόνια 1552 και 1568. Ίδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι αυτή ή χρονολόγηση καλύπτει και τις ξύλινες κατασκευές του φέροντα σκελετού στις όποιες αναφερθήκαμε παραπάνω, γιατί, με τη σειρά τους αυτές, μπορούν να αποτελέσουν χρονολογικά στοιχεία για άλλα κτίρια του Ἁγίου Ὁρους¹.

3. Ἡ παλιότερη νότια πτέρυγα τῆς μονῆς

Στὰ σχ. 2, 3, 6, φαίνεται ότι τὸ κτίριο ποὺ μόλις πρὶν ἐξετάσαμε, κάλυψε τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὴν ἐπιβλητικὴ ὄψη μιᾶς παλιότερης πτέρυγας (μὲ τυφλὰ ἀψιδώματα καὶ παράθυρα), στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς ὁποίας πρόβαλλε ἕνας ἰσχυρὸς ὀρθογωνικὸς προμαχῶνας μὲ κανόνια στὴν κατώτερη στάθμη του², στραμμένα πρὸς τὴ θάλασσα. Ἄλλο ἓνα ἀνοιγμα γιὰ κανόνι ὑπάρχει στὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ δυτικοῦ χώρου πίσω ἀπὸ τὸν προμαχῶνα. Ὁ ἀνατολικὸς (καὶ κύριος) χώρος τῆς πτέρυγας σ' αὐτὴ τὴ στάθμη καλύπτει

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ξύλινα κιονόκρανα, ποὺ ἡ καταργασία καὶ ἡ μορφὴ τους φαίνεται ὅτι ἀκολούθησε συγκεκριμένη ἐξέλιξη μέσα στοὺς αἰῶνες, κάτι παρόμοιο φαίνεται συχνὰ ὅτι ἰσχύει καὶ γιὰ ὀρισμένους, τουλάχιστο, κατασκευαστικούς καὶ διακοσμητικούς τρόπους τῶν ξύλινων κατασκευῶν (διατομές, συνδέσεις, ἐντορμίες κ.λ.). Τὸ σχετικὸ ὕψος μέσα στὸ Ἅγιο Ὅρος εἶναι ἀπέραντο καὶ ἡ ἔρευνά του στὰ πρῶτα τῆς βήματα. Πρόσθετα στοιχεῖα γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν τυπικῶν ξύλινων κιονοκράνων τοῦ προκειμένου κτίριου στὴν παραπάνω χρονικὴ περίοδο (πέρα ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις γιὰ ἐνιαία κατασκευὴ ὅλου τοῦ κτίριου), ἔχουμε τὰ παρακάτω:

α. Τὸ βόρειο τόξο τοῦ τοιχογραφημένου νάρθηκα (1615) στὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγ. Ἰω. τοῦ Θεολόγου, ἐνσωματώνει στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς βόρειας ὄψης του ἓνα τυπικὸ κιονόκρανο τοῦ ξύλινου σκελετοῦ. Τὸ ἔτος 1615 εἶναι λοιπὸν ἓνα *terminus ante quem* γιὰ τὸ κιονόκρανο.

β. Ὅμοια ξύλινα κιονόκρανα ἀπαντοῦν καὶ σὲ ἄλλα δύο κτίρια τῆς Μ. Διονυσίου, ποὺ ἀναφέρονται στὸ Τυπικὸ τοῦ 1636 σὰν μεταγενέστερα τοῦ κτιρίου μας: στὸ πρόσθετο κτίριο τῆς ΝΑ γωνίας (βλ. παρακάτω, ἐνότητα 5 τοῦ κειμένου) καὶ στὸν ἄρσανά.

γ. Ἐνας ξύλινος στύλος ἐντοιχισμένος στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ δυτικοῦ τοίχου, στὸν ἀνότατο ὄρθο τοῦ κτίριου, φέρει τὸ κιονόκρανο ποὺ παρουσιάζεται στὸ σχ. 7, δ καὶ βρίσκεται ἐκεῖ σὲ δευτέρη χρήση. Ἡ ἀσύμμετρα τοποθετημένη ἐντορμία ἑδραστῆς του δείχνει ἀναμφίβολα μιὰ παλιότερη θέση του κάτω ἀπὸ τὸ ἄκρο ἐνὸς ἐπιστυλίου. Τὸ μακρὸ σκέλος του ἔχει τὴν καταργασία τοῦ τυπικοῦ κιονόκρανου τῆς πτέρυγας, ἐνῶ ὁ διάκοσμος τοῦ σώκουρου στὸ κοντὸ (νότιο) σκέλος του εἶναι χαρακτηριστικὸς γιὰ μιὰ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο, ποὺ καλύπτει τὸ 16ο καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ. (βλ. σ. 461, σημ. 5 παρακάτω).

Ἡ μορφὴ αὐτὴ τοῦ τυπικοῦ κιονόκρανου (σχ. 7, β) δὲν συναντιέται καθόλο συχνὰ στὶς ξύλινες κατασκευές τοῦ Ἁγ. Ὁρους, τουλάχιστο ὅσο μπορούμε νὰ κρίνουμε στὸ σημερινὸ στάδιο τῶν ἔρευνῶν. Στὶς λίγες γνωστὲς περιπτώσεις ὅμως, εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ οικοδομικὲς φάσεις στὶς ὁποῖες ἀνήκει εἶναι παλιές (π.χ. κελλὶ τοῦ Ραβδούχου καὶ νοτιοδυτικὴ γωνία τῆς Μ. Καρακάλλου).

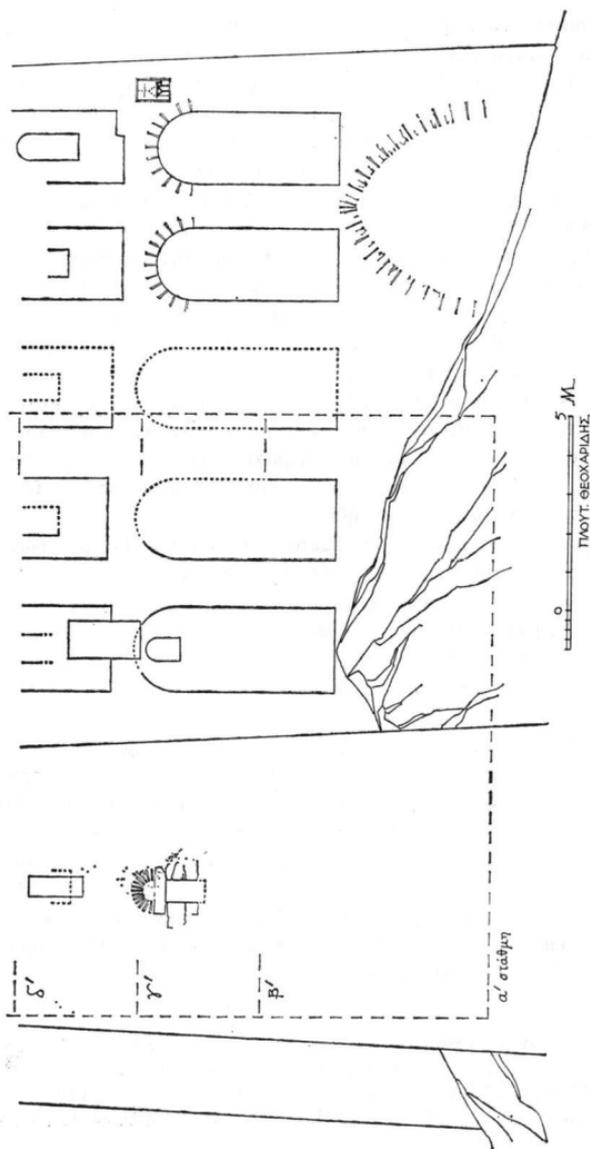
2. Δὲν ξέρουμε ἂν καὶ ὁ ὑπερκείμενος ὄρθος (σχ. 4) εἶχε ἴσως κανόνια, ὁπωσδήποτε ὅμως μικρότερα (πρβλ. π.χ. ἐκεῖνα τοῦ Πύργου, σχ. 10). Τὰ σχετικὰ ἀνοίγματά του τροποποιήθηκαν διαδοχικὰ σὲ μεταγενέστερες ἐποχές.

ται από ήμικυλινδρική καμάρα που προστέθηκε σε μεταγενέστερη από την ίδρυση του έποχῆ και σε μία στάθμη μάλλον ενδιάμεση τῶν παλιότερων ὀρόφων. Ἡ καμάρα ἐδράζεται στὰ νότια (τουλάχιστο) σ' ἓνα πρόσθετο λεπτὸ τοῖχο, πάχους 25 ἐκατ., που προσκολλήθηκε στὸν παλιότερο ἐξωτερικὸ τοῖχο, ὅπως δείχνουν σαφεῖς ἀρμόι. Τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὴ ἡ καμάρα κατάργησε, καλύπτοντας ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χώρου τὰ δύο δυτικὰ παράθυρα τῆς νότιας ὄψης (αὐτὰ δηλαδὴ που βλέπουν μέσα στὸ πρόσθετο κτίριο), ἐνῶ, ἀντίθετα, διατήρησε τὰ δύο ἀνατολικά, τοποθετεῖ τὴν ἴδρυσή της σὲ μιὰ ἐποχὴ σύγχρονη ἢ μεταγενέστερη τῆς ἴδρυσης τοῦ πρόσθετου κτιρίου. Στὴν ἴδια ἴσως χρονικὴ περίοδο (πάντως πρὶν τὴν καμάρα) δημιουργήθηκε καὶ τὸ ἄνοιγμα που συνδέει τὸν καμαροσκέπαστο χῶρο μὲ τὴν τρίτη στάθμη τοῦ πρόσθετου κτιρίου¹. Στὸ δυτικὸ ἄκρο της καὶ στὴν περιοχή τοῦ κλειδιοῦ, ἡ καμάρα σχηματίστηκε ἀφήνοντας ἓνα ὀρθογωνικὸ (σὲ κάτοψη) ἄνοιγμα, ἐνῶ συνέχεια πρὸς τὰ βόρεια τοῦ τελευταίου, στὴ θέση τῆς κυλινδρικῆς ἐπιφάνειάς της διαμορφώθηκε ἓνας ρηχὸς θόλος μὲ κάθετο ἄξονα, που ἀκολουθεῖ τὴν καμπύλη τοῦ ἐσωράχιου. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὴ θέση μιᾶς κλίμακας ἀνόδου (ξύλινης πιθανότατα) πρὸς τὴν ὑπερκείμενη στάθμη, που ἀργότερα καταργήθηκε.

Ἡ μελλοντικὴ λεπτομερὴς ἐξέταση αὐτῶν τῶν κατασκευῶν καὶ τῶν ὑπερκείμενων ὀρόφων θὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά μὲ τὴν οἰκοδομικὴ ἱστορία σ' αὐτὴ τὴν περιοχή τῆς μονῆς καὶ σχετικά μὲ τὴ χρονολόγηση τοῦ βόρειου χώρου τῆς τράπεζας που βρίσκεται στὴν ἀνώτατη στάθμη, ἀντιστοιχεῖ στὸν καμαροσκέπαστο χῶρο καὶ διατηρεῖ τοιχογραφίες παλιότερες ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ νότιου χώρου (1603). Σύμφωνα μὲ μιὰ ἄποψη που πρωτοδιατυπώθηκε στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, ὁ βόρειος χῶρος τῆς τράπεζας τοιχογραφήθηκε τὸ 1547 μαζί μὲ τὸ καθολικὸ καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο ζωγράφου, τὸν Τζῶρτζη². Τὸ τυπικὸ μᾶς δίνει, πράγματι, τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου Ζῶρτζη γιὰ τὸ καθολικὸ. Γιὰ τὴ ζωγραφικὴ ὅμως τοῦ βόρειου χώρου τῆς τράπεζας δὲν ἔχουμε σαφεῖς ἱστορικὲς μαρτυρίες. Ὁ Κομνηνός (1701), συμπληρώνοντας τὶς πληροφορίες τοῦ τυπικοῦ, θεωρεῖ τὴ ζωγραφικὴ τῆς τράπεζας «ἔσω καὶ ἔξω» (ἔρα καὶ τῆς ἐξωτερικῆς στοᾶς) ἔργο που ἔγινε μὲ τὴ χορηγία τῆς Ρωξάνδρας (βλ. παραπάνω σ. 447, σημ. 1). Ἡ ἴδια ἡ πληροφορία τοῦ τυπικοῦ, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Ρωξάνδρα ἔκτισαν «τὴν Τράπεζα», ἴσως νὰ καλύπτει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ νότιου χώρου

1. Μεταγενέστερο ἐπίσης (διανοιγμένο) εἶναι τὸ ἀνατολικὸ παράθυρο τοῦ χώρου. Πιθανότατα ἔγινε μαζί μὲ τὸ πρόσθετο κτίριο τῆς ΝΑ γωνίας.

2. Κ. Β λ ἄ χ ο ς, Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἄθω καὶ αἱ ἐν αὐτῇ μοναὶ καὶ μοναχοί, πάλαι τε καὶ νῦν, Ἐν Βόλῳ 1903, σ. 217. Ἐπίσης, ἀρχμ. Γ α β ρ ἡ λ, δ. π., σ. 14.

Σχ. 6. Νότια όψη του κατώτερου τμήματος της παλιότερης νότιας πόλεως

της, και κάποιες εργασίες (ανάκατασκευής;) στο βόρειο χάρη, που φαίνονται τουλάχιστο πιθανές αν, πράγματι, στην ίδια περίοδο κτίστηκε ή καμάρα τρεις στάθμες πιο κάτω. Η Ρωξάνδρα ήταν κόρη του ήγεμόνα της Μολδαβίας Πέτρου Ράρες (προκατόχου του Άλέξανδρου), με τα έξοδα του οποίου έγινε η ανάκατασκευή και τοιχογράφηση του καθολικού. Το όλο έργο πορτραίτο της παρουσιάζεται στις τοιχογραφίες του ναού μαζί με εκείνα του Πέτρου και των γιων του, οι οποίοι κρατούν το όμοιομα του ναού¹. Αν η ζωγραφική της τράπεζας έγινε με δική της δαπάνη, όπως λέει ο Κομνηνός, είτε στα χρόνια ήγεμονίας του πατέρα της² ή αργότερα του συζύγου της, τότε ίσως έχει κάποια βάση ή άποψη που είδαμε παραπάνω, ότι δηλαδή ο Τζώρτζης ζωγράφισε και την τράπεζα, αφού η δράση του τελευταίου εκτείνεται πιθανότατα σ' όλη την παραπάνω περίοδο³.

Πρός το παρόν μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι, ήδη πριν από την ίδρυση του πρόσθετου κτίριου της ΝΔ γωνίας, η παλιότερη νότια πτέρυγα είχε το ίδιο ύψος που έχει και σήμερα. Έφτανε δηλαδή μέχρι και τη στάθμη της τράπεζας⁴. Αυτό το συμπέρασμα μπορεί να τεκμηριωθεί από τις παρακάτω παρατηρήσεις:

1. Στη δυτική όψη ο κατακόρυφος άρμος επαφής των δύο κτιρίων φτάνει μέχρι και αυτή τη στάθμη. Η θέση του σημειώνεται στο σχ. 1 με το γράμμα ω και αντιστοιχεί στη βόρεια έδραση του τόξου της δυτικής όψης, που έρχεται, στην δ' στάθμη, από το πρόσθετο κτίριο και γεφυρώνει το μικρό κενό στα δυτικά του παλιότερου προμαχώνα.

2. Στο άνωτατο σημείο αυτού του άρμου, στη στάθμη της στέγης του πρόσθετου κτίριου διατηρείται ένα οριζόντιο ξύλινο φουρούσι που εξέρχεται από τη ΝΔ γωνία της παλιότερης πτέρυγας κατά τη διεύθυνση της διχοτόμου της. Το φουρούσι αυτό είναι τοποθετημένο πάνω από τις διασταυρούμενες ξυλοδεσιές της (τότε)⁵ κορυφής των τοίχων και είναι, προφανώς, το γωνιακό της τότε στέγης της παλιότερης πτέρυγας. Το ελεύθερο σόκορο

1. Αρχμ. Γαβριήλ, δ.π., σ. 19.

2. Πρβλ. τη χρονολογία 1542, που αναφέρεται από τους G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, δ.π., σ. 170 (No 491), με πιθανή προέλευσή της τον Σιμωνίδη.

3. Γ. Βελώνης, Πρώτες πληροφορίες για ένα ζωγάφο του 16ου αι. από την Κωνσταντινούπολη, «Επιστημονική Έπετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής», Θεσσαλονίκη 1974, σ. 96.

4. Ο προμαχώνας, ειδικότερα, δεν φαίνεται σήμερα να συνεχίζει ψηλότερα από την τρίτη στάθμη του πρόσθετου κτίριου και δεν μπορούμε ακόμα να πούμε αν αυτό συνέβαινε από την αρχή ή οφείλεται σε επεμβάσεις που έγιναν κατά την ίδρυση του τελευταίου.

5. Τα τελευταία χρόνια προστέθηκε ένας ακόμα δροφος πάνω από τη ΝΔ γωνία της παλιότερης νότιας πτέρυγας, στη δυτική της πλευρά. Πρβλ. την άποψη της εικ. 2 (περ. 1870).

του είναι διακοσμημένο με ένα τρόπο χαρακτηριστικό για το 16ο και τις αρχές του 17ου αϊ. (σχ. 7ε)¹, ενώ για το συγκεκριμένο οικοδομικό στοιχείο έχουμε σαφές *terminus ante quem*, την περίοδο ίδρυσης του πρόσθετου κτίριου (1552-1568).

Λίγα στοιχεία διαθέτουμε για τη χρονολόγηση του κατώτερου τμήματος της παλιότερης πτέρυγας, πέρα από το *terminus ante quem* που αποτελεί η περίοδος 1552-1568. Ο γενικότερος χαρακτήρας της τοιχοδομίας και οι ισχυρές κλίσεις στα εξωτερικά πρόσωπα των τοίχων², ή δομή των τόξων στα ἀνιδώματα και στο ὀξυκόρυφο ἀνακουφιστικό (χαμηλά στο ἀνατολικό ἄκρο τῆς νότιας ὀψης), ὅπως καὶ τὰ ὑπολείμματα ἐνὸς κεραμοπλαστικοῦ συμπληήματος στο ἀνατολικό ἄκρο τῆς νότιας ὀψης (ὄμοιοι, πιθανότατα, με ἐκεῖνα τοῦ πύργου καὶ τοῦ πρόσθετου ΝΔ κτίριου), ἴσως δὲν μποροῦν νὰ πᾶνε πολὺ πίσω ἀπὸ τὸ ἔτος 1500. Στὸ ἴδιο, πᾶνω κάτω, χρονικὸ ὄριο μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει καὶ ἡ παρουσία τῶν ἀνοιγμάτων γιὰ κανόνια. Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο, ἀνάμεσα δηλαδὴ στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 15ου καὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα, συναντήσαμε στὶς γραπτὲς πηγὲς τὰ ἐκτεταμένα ἔργα τῆς ἐπέκτασης τοῦ Νήφωνα καί, ἀργότερα, τῆς ἀνακατασκευῆς μετὰ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1535. Μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σίγουρο ὅτι μετὰ τὴν πυρκαγιὰ θὰ ἔγιναν ἐργασίες στο ἀνώτερο τμήμα τῆς παλιότερης νότιας πτέρυγας, πὺ ἔφτανε, ὅπως εἶδαμε ἄμεσα παραπάνω, μέχρι τῆς στάθμης τῆς σημερινῆς στέγης. Τὸ κατώτερο τμήμα, ἀντίθετα (σχ. 6), ἴσως νὰ ἀνήκει ἰσὴν παλιότερη ἐπέκταση τοῦ Νήφωνα, καθὼς δὲν φαίνεται πολὺ πιθανὸ ὅτι ἡ καταστροφὴ ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ περιέλαβε καὶ τὸ ὄχυρὸ τεῖχος, τόσο χαμηλά.

4. Ἡ ἀνατολικὴ πτέρυγα τῆς μονῆς

Στὸ βόρειο καὶ τὸ νότιο ἄκρο τῆς προβάλλουν πρὸς τὰ ἀνατολικά, κάθεται σκέλη με μικρὸ μήκος, πὺ ἔχουν σαφὴ ὀχυρωματικὸ ρόλο, ἐλέγχοντας τὴν εἴσοδο ἀπὸ τὰ πλάγια. Ἡ εἴσοδος τῆς μονῆς βρίσκεται στὴ νότια ἐσωτερικὴ γωνία αὐτοῦ τοῦ Π πὺ σχηματίζει ἡ κάτοψη καὶ ἡ προσπέλασις τῆς ἐλέγχεται ἀπὸ μιὰ ὑπερκείμενη καταχύστρα³ καὶ μιὰ σειρά πολεμίστρες, τοποθετημένες σ' ὄλο τὸ ἀνάπτυγμα τῆς ἐξωτερικῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πτέρυγας. Τὸ κτίριο εἶναι κατασκευασμένο σὲ μιὰ οἰκοδομικὴ περίοδο

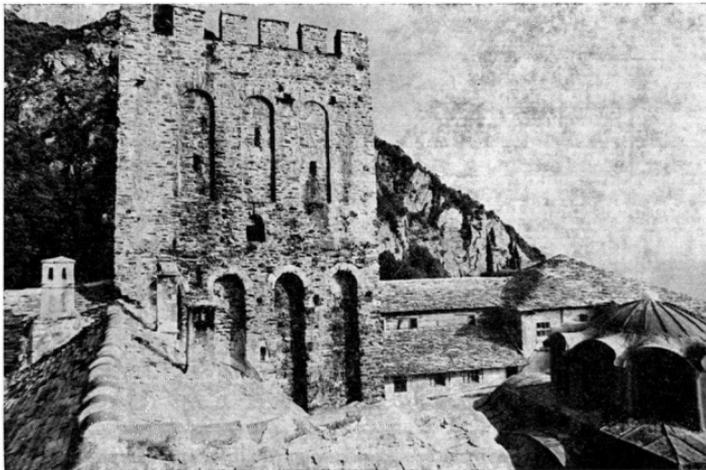
1. Βλ. παρακάτω σ. 461, σημ. 5.

2. Πρβλ. μιὰ σειρά πρώιμα μεταβυζαντινὰ ὄχυρὰ στὸ Ἅγιο Ὅρος: παραθαλάσσιο φρούριο Μ. Καρακάλλου (1534, βλ. σ. 452, σημ. 4), πύργος Μ. Κουτλουμουσίου (1508), β' φάση παλαιόπυργου στὸν ἄρσανά τῆς Μ. Κασταμονίτου, β' φάση πύργου Ν. Σκήτης, κ.ἄ., με τὰ ὁποῖα θὰ ἀσχοληθῶ σὲ μελλοντικὲς ἐργασίες.

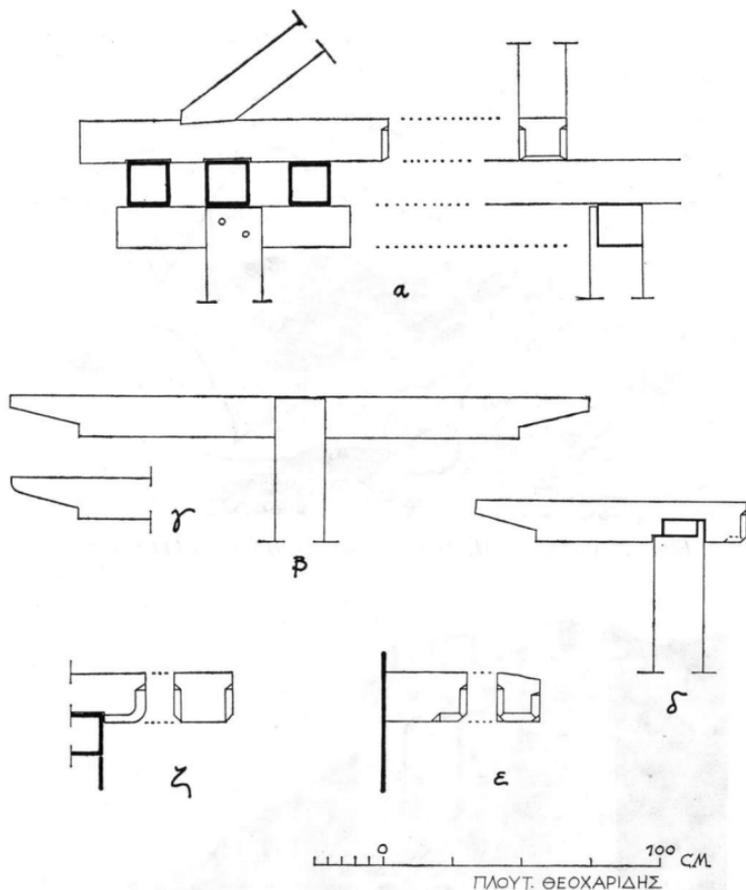
3. Τὸ πρόπυλο τῆς εἰσόδου εἶναι νεότερο ἔργο.

Είχ. 5. Ἀποψη τῆς Μ. Διονυσίου ἀπὸ τὰ ΒΔ, τὸ 1744 (Barskij)

Είχ. 6. Δυτικὴ ἄποψη τοῦ πύργου καὶ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας

Σχ. 7. Λεπτομέρειες ξύλινων οικοδομικών στοιχείων: α. η δυτική έδραση τής στέγης τού βόρειου σκέλους τής ανατολικής πτέρυγας (στύλος, κιονόκρανο, επιστύλια, τακούνι, ψαλίδι). β. τυπικό κιονόκρανο τού πρόσθετου ΝΔ κτίριου (ή διάσταση τού μήκους ποικίλλει, βλ. εικ. 3). γ. σπανιότερη παραλλαγή στην καταγρασία τού προηγούμενου. δ. στύλος και έκκεντρο κιονόκρανο έντοιχισμένα στην έξωτερική όψη τού δυτικού τοίχου, στον άνωτατο όροφο τού πρόσθετου ΝΔ κτίριου (βλ. σ. 454, σημ. 1). ε. όριζόντιο γωνιακό φουρούσι στέγης, στη ΝΔ γωνία τής παλιότερης νότιας πτέρυγας. ζ. τακούνι στέγης στο νότιο άκρο τού κεντρικού σκέλους τής ανατολικής πτέρυγας, πλευρά ανατολική

όπως φαίνεται στην έξωτερική του όψη από την έλλειψη κατασκευαστικών άρμών και από τον ένιατο τρόπο δομής σ' όλο το ύψος των τοίχων. Επίσης ή σχέση των κατασκευών στη ζώνη έδρασης τής στέγης, δείχνει ότι το κτίριο διατηρεί την αρχική του στέγη. Το δομικό (τουλάχιστο) κέλυφος και ή γενική λειτουργική διάταξη του κτιρίου δέν φαίνεται νάχουν αλλάξει από την εποχή που κτίστηκε¹. Το νότιο και το κεντρικό σκέλος περιλαμβάνουν διάφορους χώρους και κελιά, ενώ ή ανώτατη στάθμη του βόρειου σκέλους καταλαμβάνεται από ένα μεγάλο, κοινόχρηστο χώλλ, που περιβάλλεται από τέσσερα παρεκκλήσια: δύο πρός τά ανατολικά, ένα στα νοτιοδυτικά και ένα στα βορειοδυτικά, άμέσως έξω από τά δρια του κτιρίου (βλ. σχ. 1, άρ. 7-10)². Η χρονολογία τής τοιχογράφησης του ένός άπ' αυτά, του 'Αγ. Γεωργίου (1609)³, μάς δίνει ένα *terminus ante quem* για την ίδρυση του κτιρίου. Επίσης, μιá σειρά από στοιχεία (που πρός το παρόν μόνο σάν ένδειξεις μπορούμε νά τά χρησιμοποιήσουμε, γιατί δέν έχουν άκόμη μελετηθεί πλατιά) φαίνεται νά υποστηρίζουν τή χρονολόγηση που μάς δίνει το τυπικό, στα χρόνια δηλαδή του Πέτρου Ράρες τής Μολδαβίας (1527-1538, 1541-1546) και μετά την πυρκαγιά του 1535. Τά στοιχεία αυτά είναι:

1. Ό τρόπος κατασκευής τής στέγης γενικότερα⁴ και ειδικότερα ό διάκοσμος στα σόκορα των τακουνιδών που εδράζονται τά ψαλιδια της, όμοιος με κείνον στο σχ. 7, ε (λίγα τακούνια έχουν το διάκοσμο του σχ. 7, ζ). Οι μέχρι τώρα έρευνες έντοπίζουν την παρουσία αυτού του διάκοσμου, όσον άφορά το 'Άγιο Όρος, σε κτίρια που φαίνεται νά ανήκουν, κυρίως, στη χρονική περίοδο ανάμεσα στις άρχές του 16ου και τις άρχές του 17ου αι.⁵

1. Πρβλ. τή δυτική όψη τής πτέρυγας στα 1744 (εικ. 5) με τή σημερινή αντίστοιχη όψη (εικ. 6). Ό άρχιμ. Γ α β ρ ι ή λ, δ. π., σ. 15, γράφει, άλλωστε, ότι δέν έγινε άλλη πυρκαγιά στη μονή μετά τó 1535.

2. Το Παρεκκλήσι των 'Αγίων Πάντων δέν ύφίσταται σήμερα, ταυτίστηκε ή θέση του όμως πρόσφατα από τον Ι. Α β λ ά κ η, Μονή Διονυσίου στο 'Άγιο Όρος, τó παρεκκλήσι των 'Αγ. Πάντων, «Μακεδονικά» 21 (1981) 252-261.

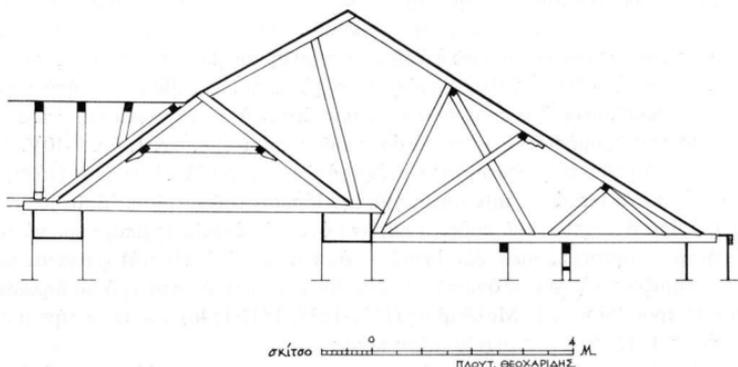
3. Πρβλ. και 'Αρχιμ. Γ α β ρ ι ή λ, δ. π., σ. 54.

4. Βλ. τó σχ. 8, όπου φαίνεται ή σύνδεση των ψαλιδιών στην κορυφή τής στέγης (με έντορμία) και οι τάκοι που άντιστηρίζουν την όριζόντια κόντρα. Επίσης τή δυτική έδραση τής στέγης του βόρειου σκέλους τής πτέρυγας, που γίνεται πάνω σε ξύλινους, στυλούς, σύμφωνα με τó σχήμα α του σχ. 7.

5. Με διάφορες μικροπαραλλαγές, που όφειλονται κυρίως στην άκρίβεια τής έκτέλεσης του μοτίβου, καθώς και στις αναλογίες των άπομήσεων, ό διάκοσμος αυτός επεκτείνεται μέχρι τó 18ο αι. και όρισμένα στοιχεία του τά συναντούμε και άργότερα. Στο 16ο αι. και τις άρχές του 17ου τó διακοσμητικό μοτίβο είναι, σχεδόν πάντα, πολύ κανονικό. Σε άλλη εργασία μου θά μελετήσω αυτό τó διακοσμητικό στοιχείο δίνοντας μαζί και έναν τυπολογικό (και όσο γίνεται χρονολογικό) πίνακα όλων των παροδειγμάτων που ξέρω από τά κτίρια του 'Αγ. Όρους. Έδω περιορίζομαι νά αναφέρω μερικά χρονολογημέ-

2. Ο τύπος του τυπικού παράθυρου των κελιδών¹ και της πολεμίστρας στην καταχύστρα πάνω από την είσοδο².

3. Η έντονη κλίση στα έξωτερικά πρόσωπα των τοίχων, στα δύο κάθετα σκέλη της πτέρυγας³.

Σχ. 8. Τομή της στέγης του νότιου σκέλους της ανατολικής πτέρυγας και της μεταγενέστερης στέγης του πρόσθετου ΝΑ κτίριου

5. Το πρόσθετο κτίριο της ΝΑ γωνίας

Το κτίριο προσκολλήθηκε στα νότια του νότιου σκέλους της ανατολικής πτέρυγας, όπως δείχνουν οι σαφείς κατακόρυφοι αρμοί και η σχέση της ξύλινης στέγης του με την ξύλινη στέγη του προηγούμενου κτίριου (σχ. 8). Οι γενικότερες ομοιότητες της δομής του με τα κτίρια που εξετά-

να παραδείγματα:

α. Μ. Ξενοφώντος, Τράπεζα (λίγο πριν το 1497).

β. Μ. Δοχειαρίου, Τράπεζα, υπόλειμμα από την αρχική στέγη (μέσα 16ου αί.).

γ. Μ. Ίβήρων, άρσανάς (1625).

δ. Μ. Δοχειαρίου, παρεκκλήσι Αγ. Σαράντα (1635/6).

Βλ. επίσης και τα δύο παραδείγματα από τη Μ. Διονυσίου που συναντήσαμε παραπάνω, σχ. 7 δ, ε, με χρονολογικό *terminus ante quem* την περίοδο 1552-1568.

1. Είναι ίδιου τύπου με εκείνα στη β' στάθμη του πρόσθετου κτίριου της ΝΑ γωνίας (σχ. 3), αλλά πιό μικρά.

2. Βλ. π.χ. στο παραθαλάσσιο φρούριο της Μ. Καρακάλλου (1534), I. A. P a r a n g e l o s, J. T a v l a k i s, δ.π., σ. 103, εικ. 6 (πολεμίστρα της βόρειας γωνίας) και σ' έναν από τους πύργους πρώιμης τουρκοκρατίας στα Σιδηροκάστια, P. T h e o c h a r i d i s, *The Consolidation Works on the South Tower at Siderokausia, Chalkidiki*, στον ίδιο τόμο πρακτικών, σελ. 85, εικ. 8 (πολεμίστρα 3).

3. Βλ. παραπάνω σ. 458, σημ. 2.

σαμε ως τώρα (τοιχοποιία, έντονη κλίση στα έξωτερικά πρόσωπα τών τοίχων, δύο άνακουφιστικά δξυκόρυφα τόξα χαμηλά στη νότια όψη του, ξύλινα κιονόκρανα του τύπου του σχ. 7,β¹) δέν μπορούν νά τό άπομακρύνουν πολύ, χρονικά, άπ' αυτά, μέχρι βέβαια τό terminus ante quem του έτους 1636 (τυπικό). "Αν μπορούμε νά βασιστούμε στη σειρά άναφοράς τών κτιόρων πού

Εικ. 7. 'Η συμβολή του πρόσθετου ΝΑ κτίριου (δεξιά) με την ανατολική όψη τής παλιότερης νότιας πτέρυγας (στο κέντρο) και ή περιοχή έδρασης τών τόξων πού γεφυρώνουν τη γωνία

δίνει τό τυπικό, τότε ή ίδρυση αυτού του κτίριου, πού περιέχει τό δοχείο, πρέπει νά πάει μετά τό 1593².

1. Σ' αυτά προσθέτουμε και την όριζόντια σειρά από επάλληλα πέτρινα φουρούσια, ύπολείμμα προφανώς από κάποια συστοιχία καταχυστρών-φονιάδων, πού ύποβαστάζουν σήμερα τό χαμηλότερο ξύλινο πάτωμα τών ξυλόπηκτων έξωστών στη νότια όψη του κτίριου. Τά φουρούσια είναι όμοια με τά ύπολείμματα από άλλες δύο συστοιχίες περί τη ΒΔ γωνία τής μονής, πού επίσης πρέπει νά άνήκευ στο 16ο αι., αλλά, πιθανότατα, στην περίοδο πριν από την πυρκαγιά του 1535 (βλ. παρακάτω σ. 466, σημ. 1).

2. 'Ο παλιός κώδικας του Τυπικού (1636), μετά τά έργα τής Δόμνας Ρωξάνδρας και πριν από την κτίση του δοχείου, άναφέρεται στον Μακάριο, πού έγινε μητροπολίτης 'Ηρακλείας τό έτος 1592/3 (ζ'ρα) και, άφου παραιτήθηκε του θρόνου του, ήρθε και εγκαταστάθηκε στη Μ. Διονυσίου. 'Ο έν λόγω μητροπολίτης δέν είναι γνωστός από άλλη πηγή, όσο ξέρω τουλάχιστο. 'Ο Γ. Κ ο ν ι δ ά ρ η ς, λήμμα «'Ηράκλειω», «Θρησκευτική και Χριστιανική 'Εγκυκλοπαίδεια», 'Αθήναι 1940, τ. Γ', στήλη 842, σημειώνει για τά έτη 1580-

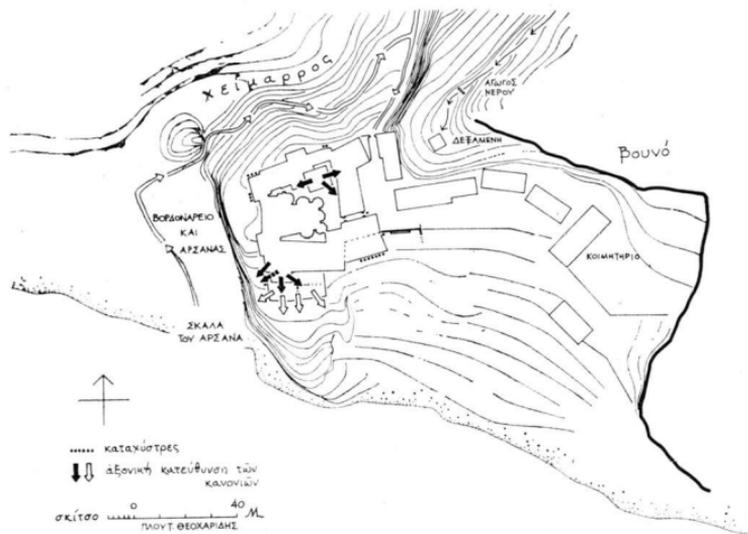
Όμως, αυτό το χρονικό περιθώριο (1593-1636) ίσως μπορεί να στενέψει λίγο περισσότερο. Το πρόσθετο κτίριο διασώζει ένα σημαντικό σχετικό στοιχείο στο δυτικό άκρο της νότιας όψης του, ακριβώς κάτω από τους χαμηλότερους ξηλόπηκτους εξώστες, στην περιοχή της συμβολής του με την άνωδομη της παλιότερης νότιας πτέρυγας της μονής. Είναι η περιοχή έδρασης μιάς σύνθετης κατασκευής που γεφύρωνε (κατά την ύποτείνουσα) τη γωνία των δύο κτιρίων. Σήμερα διακρίνεται ένα μικρό τόξο κατά την ύποτείνουσα της γωνίας, πολύ κοντά στην κορυφή της, καθώς επίσης και οι δρύσσεις ενός δεύτερου πολύ μεγαλύτερου (εικ. 7). Αυτές οι κατασκευές, που προφανώς είναι σύγχρονες με το πρόσθετο κτίριο, δηλώνουν συγχρόνως και κάποιες επεμβάσεις που έγιναν τότε στο ανατολικό άκρο της παλιότερης νότιας πτέρυγας. Έτσι, έχουμε έναν ακόμα παράγοντα στη μελλοντική έρευνα γύρω από την οικοδομική ιστορία αυτής της ήδη «εαίσθητης» περιοχής της μονής: η γεφύρωση της γωνίας βρίσκεται μιά στάθμη πιό πάνω από το χώρο της παλιάς νότιας πτέρυγας με την πρόσθετη καμάρα (terminus post quem της τελευταίας είναι η περίοδος 1552-1568) και άλλες δύο στάθμες ψηλότερα, στην παλιά νότια πτέρυγα, βρίσκεται ο βόρειος χώρος της τράπεζας. Προς το παρόν, μπορούμε ίσως να κάνουμε ένα βήμα περισσότερο στις υποθέσεις που διατυπώσαμε παραπάνω, σχετικά με την τράπεζα, διαβλέποντας στο έτος 1603 (όταν «ίστωρήθη και έβελτιώθη» ο νότιος χώρος της) ένα πιθανό terminus ante quem για την ίδρυση του πρόσθετου ΝΑ κτιρίου.

6. Η δόχρωση της μονής

Το σχ. 9 παρουσιάζει ένα γενικό τοπογραφικό σκαρίφημα της Μ. Διονυσίου, που βασίζεται σε επί τόπου παρατηρήσεις και φωτογραφίες εδάφους. Η φυσική θέση της μονής είναι τέτοια (στην απόκρημνη δυτική άκρη μιάς απότομης ράχης του βουνού), ώστε να υπάρχουν μόνο δύο προσπελάσεις στο χώρο της, μιά από τα ΒΑ και μία από τα Ν-ΝΑ. Και οι δύο αυτές προσπελάσεις διαμορφώθηκαν έτσι, ώστε να καταλήγουν έξω από την είσοδο της μονής σ' ένα πλάτωμα (που σήμερα έχει σχήμα Γ σε κάτωση), ή πρώτη διαμέσου μιάς εξωτερικής πύλης και η δεύτερη ακολουθώντας μιά σειρά από κεκλιμένα επίπεδα και αναλημματικούς τοίχους, που τελικά απομονώνουν (λόγω μεγάλης ύψομετρικής διαφοράς) το πλάτωμα από την υπόλοιπη προς νότο πλαγιά (εικ. 1). Η εξωτερική πύλη διαμορφώθηκε μετά την ίδρυση της ανατολικής πτέρυγας (1535-1546), ίσως μάλιστα στην ίδια

91 και 1593-1606 το μητροπολίτη Διονύσιο, ενώ δεν αναφέρει κανένα όνομα για το μικρό ενδιάμεσο χρονικό κενό.

οικοδομική περίοδο, όπως δείχνουν τὰ δομικὰ της χαρακτηριστικά. Στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο, ἡ τοιχοποιία της ἀκουμπάει στὸν ἀπόκρημνο βράχο. Στὰ ἀνατολικά τοῦ πλατώματος ὁ βράχος ὑψάνεται ἀπότομα πρὸς τὸ βουνὸ καὶ πάνω του βρίσκεται ἡ δεξαμενὴ στὴν ὁποία καταλήγει ἕνας κτιστὸς ὕδατα

Σχ. 9. Τοπογραφικὸ σκίτσο τῆς θέσης καὶ τῆς ὄχρωσης τῆς Μ. Διονυσίου

γωγὸς ἀπὸ τὰ ΒΑ ἔργα ποὺ ἡ ἰδρυσή τους πιθανότατα ἀνάγεται στὰ χρόνια τοῦ Νεάγκοι Μπασαράμπ. Τὸ στενὸ μονοπάτι ποὺ πάει δίπλα στὸν ὕδατα-γωγό, κρεμασμένο στὸν ἀπότομο βόρειο γκρεμό, διακόπτεται ἀπὸ μία μικρὴ κτιστὴ πύλη σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ δεξαμενὴ. Στὸ νότιο σκέλος τοῦ Γ τοῦ πλατώματος ἀνπτύσσονται σήμερα μερικὰ βοηθητικὰ κτίρια τῆς μονῆς μέχρι τὸ κοιμητήρι στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο του, ὅπου καταλήγει καὶ ὁ ἀναλημματικὸς τοίχος. Σήμερα δὲν εἶναι φανερὸ ἂν (καὶ μὲ ποιὸ τρόπο) ἐξασφαλιζόταν ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς προσπέλασης ἀπ' αὐτὴ τὴ μεριά, ἢ ὑπαρξὴ ὅμως τῆς ἐξωτερικῆς πύλης ποὺ κλείνει τὴ ΒΑ προσπέλαση εἶναι σαφῆς ἐνδειξὴ ὅτι πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἀνάλογη πρόνοια καὶ γιὰ τὴ ΝΑ πλευρά¹.

1. Μία δευτέρη ἐνδειξὴ εἶναι ἡ κτιστὴ σκάλα ἀνόδου ποὺ σώζεται στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου. Ἡ σκάλα διακόπτεται στὸ ἀνάτατο (δυτικὸ) ἄκρο τῆς σύμφωνα μὲ τὴς ἐπιταγῆς τῆς ὀχρωματικῆς τέχνης (προφανῶς συμπληρωνόταν μὲ ξύλινη

Ἡ κύρια προσπέλαση στή μονή, τὸ καλντερίμι ποὺ ἀνεβαίνει ἀπὸ τὸν ἀρσανὰ γύρω ἀπὸ τὴ ΒΔ πλευρὰ τοῦ ἀπόκρημνου βράχου, ἐλέγχεται κατὰ διαστήματα ἀπὸ μία σειρά καταχύστρες-φονιάδες¹, ποὺ μπορούσαν νὰ ἐξαπολύουν πέτρες ἢ ὑγρά, ἐνῶ στὸ τελευταῖο του τμήμα, λίγο πρὶν τὴν ἐξωτερικὴ πύλη, ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν ὑπερκείμενο γκρεμὸ (τῆς δεξιαμενῆς), κατὰ μήκος τῆς ρίζας τοῦ ὁποίου εἶναι χαραγμένο. Στὴ συνέχεια, ἂν ὁποιοσδήποτε παραβίαζε τὴν ἐξωτερικὴ πύλη καὶ ἔφτανε στὸ πλάτωμα ἔξω ἀπὸ τὴν ἀντολικὴ πτέρυγα, ἦταν κυκλωμένος ἀπὸ μιὰ σειρά πολεμίστρες τοποθετημένες σ' ὄλο τὸ ἀνάπτυγμα τῆς ὄψης τοῦ κτίριου.

Ἡ ὀχύρωση τῆς μονῆς ἦταν συμπληρωμένη καὶ μὲ κανόνια, ὅπως ἤδη παρατηρήσαμε. Στὸ σχ. 9 φαίνονται ὄσες θέσεις τους ἀναγνωρίσαμε ὡς τώρα καὶ οἱ κατευθύνσεις στὶς ὁποῖες ἦταν στραμμένα. Ὅπως θάπρεπε νὰ περιμένουμε, βλέπουμε ὅτι ἐλέγχουν ἀκριβῶς τὶς μακρινὲς κινήσεις ὁποιοδήποτε πλησιάζει στὸ χῶρο τῆς μονῆς ἀπὸ τὴ θάλασσα, δηλαδὴ τὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα στὰ νότια, τὴν προσέγγιση τοῦ ἀραξοβόλι τοῦ ἀρσανᾶ καὶ τὶς δύο μικρὲς παραλίες (στὰ δυτικὰ καὶ στὰ νοτιοανατολικά), ὅπου μπορούν ν' ἀράξουν σκάφη. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ ἰδρυτὲς τοῦ πρόσθετου νοτιοδυτικοῦ κτιρίου, λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ., ἔσπευσαν νὰ ἀντικα-

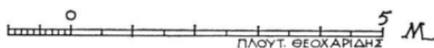
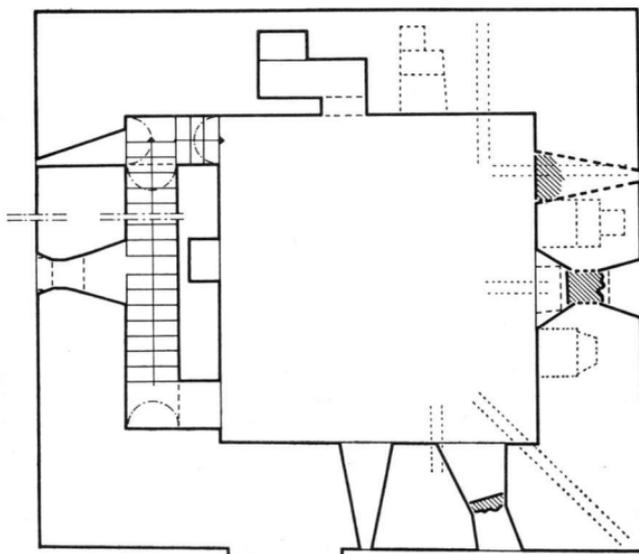

ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ πάνω). Γιὰ τὸν ἔλεγχο εἰδικὰ αὐτῆς τῆς στενῆς καὶ δύσκολης ἀνόδου κατασκευάστηκε μιὰ καταχύστρα στὸ βόρειο ἄκρο τῆς ἀνατολικῆς ὄψης τοῦ πρόσθετου ΝΑ κτιρίου. Ἡ σκάλα κατέβαινε ἢ σὲ κήπους ἢ σὲ κάποιο δευτεροπροτειχίσμα (βλ. π.χ. τὸ ὑπολείμμα ἑνὸς τοίχου παλιότερου ἀπὸ τὸ πρόσθετο ΝΑ κτίριο, στὴν κατώτερη στάθμη τοῦ τελευταίου, σχ. 2,9). Ἡ κατασκευὴ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ποὺ περιέχει τὴ σκάλα, φαίνεται νᾶχει δομικὰ χαρακτηριστικὰ ἀνάλογα τῶν κτιρίων τοῦ 16ου αἰ. ποὺ περιγράψαμε παραπάνω καὶ περίπου στὰ 16 μ. ἀπὸ τὴ ΝΑ ἄκμῃ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας χωρίζεται μὲ ἄρμὸ ἀπὸ τὴ συνεχόμενη πρὸς τὰ ἀνατολικά κατασκευὴ τοῦ τοίχου. Στὸ ἴδιο σημεῖο παρατηρεῖται συμβολὴ τοῦ παλιότερου τοίχου μὲ τὰ ὑπολείμματα ἄλλου τοίχου, ποὺ πήγαινε πρὸς νότο (σχ. 9). Τὸ κοιμητήριό τῆς μονῆς, ποὺ ὀρίζει σήμερα τὸ πλάτωμα στὰ ἀνατολικά, ὑφίσταται τουλάχιστο ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ., ἀφοῦ τοιχογραφήθηκε στὰ 1610 (ἀρχμ. Γ α β ρ ι ἡ λ, δ.π., σ. 119).

1. Ὅσες διατηροῦνται παρουσιάζονται στὸ σχ. 9. Στὰ 1744 ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες, σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Barskij (εἰκ. 5). Ἀπὸ τὶς καταχύστρες τῆς ΒΔ γωνίας διατηροῦνται σήμερα μόνο τὰ πέτρινα φουρούσια τους. Ἡ ἄκτινα βολῆς τῆς δυτικῆς συστοιχίας στὴ ΒΔ γωνία περιλαμβάνει καὶ τὰ κτίρια τοῦ σημερινοῦ ἀρσανᾶ, ποὺ ἰδρύθηκε ἰσως στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ. (πάντως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ., βλ. παραπάνω τὶς πληροφορίες τοῦ Τυπικοῦ καὶ σ. 454, σημ. 1, β) Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὅτι τὰ σωζόμενα φουρούσια ἀνήκουν σὲ καταχύστρες κάποιου οἰκοδομικῆς φάσης πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1535, ποὺ καταργήθηκαν λίγο ἀργότερα (βλ. ὅτι δὲν ὑπῆρχαν ἤδη στὰ 1744, στὸ σχέδιο τοῦ Barskij). Ἀνάλογη προστασία, μὲ μιὰ συστοιχία καταχυστρῶν-φονιάδων προβλέφθηκε καὶ γιὰ τὴ νότια, σχετικὰ ὀμαλὴ ἀνοδὸ ἀπὸ τὴ θάλασσα, μὲ τὴν ἰδρυση τοῦ πρόσθετου ΝΑ κτιρίου. Σ' αὐτὴ τὴ θέση ὑπῆρχαν διαμορφωμένα κλιμακωτὰ ἐπίπεδα ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Barskij.

Εικ. 8. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ προτελευταίου ὄροφου τοῦ πύργου (βλ. σ. 468, σημ. 1)

Σχ. 10. Κάτοψη τοῦ προτελευταίου ὄροφου τοῦ πύργου (βλ. σ. 468, σημ. 1)

ταστήσουν με νέες τις παλιότερες θέσεις κανονιών που άχρηστεύτηκαν με τὰ έργα τους. Μόνο ένα από τὰ κανόνια του πύργου¹ είναι ειδικά στραμμένο πρὸς τὴ δεξαμενὴ τοῦ ὕδαταγωγοῦ. Αὐτὸ τὸ γεγονός δηλώνει τὴ χρονικὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο ἔργα, ὅτι δηλαδή τὸ κτιστὸ ὕδραγωγεῖο ποὺ ἀναφέρεται στὸ Τυπικὸ ὡς ἔργο τοῦ Νεάγκοε ἦταν ,τουλάχιστο, στὴν ἴδια θέση με τὸ σημερινό, ἂν δὲν πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο. Στὸ σχέδιο τοῦ Barskij ἄλλωστε, στὰ 1744, φαίνεται ὁ ὕδραγωγὸς στὴν ἴδια με τὴ σημερινὴ θέση (εἰκ. 5).

10η Ἐφορεία Βυζαντινῶν
Ἀρχαιοτήτων

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Α. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

---

1. Ὁ πύργος τῆς μονῆς διατηρεῖ τρία ἀνοίγματα γιὰ κανόνια στὴν προτελευταία στάθμη του, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ δυτικὸ βρίσκεται στὸ κλιμακοστάσιο ἀνόδου πρὸς τὸν τελευταῖο δροφὸ (σχ. 10). Αὐτὰ τὰ κανόνια ἦταν μικρὰ καὶ φέρονταν ἐπάνω στὶς ποδιὲς τῶν ἀνοιγμάτων. Τὰ δύο κανόνια τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἦταν τοποθετημένα πολὺ πρὸ ψηλά ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου (εἰκ. 8) καὶ οἱ χειριστές τοὺς πατοῦσαν πάνω σ' ἓνα ξύλινο πατάρι, τοποθετημένο μισὸ μέτρο χαμηλότερα ἀπὸ τὶς ποδιὲς τῶν ἀνοιγμάτων τους, ὅπως δείχνουν οἱ σωζόμενες τρύπες ἀκτῶσης τῶν ἀπαιτούμενων δοκῶν. Κάτω ἀπὸ τὸ πατάρι ἦταν προσπελάσιμες οἱ καταχύστρες αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου.

SUMMARY

Ploutarchos L. Theocharidis, Monastery of Dionysiou on Mt. Athos. Some Observations on its Building History and Fortification during the 16th c.

The present study tries a first archeological approach to some parts of the building complex, taking under consideration the relevant written sources (mainly inscriptions and the older manuscript containing the monastery's «Typikon» dated 1636).

1. During the periods 1552-1568 and 1593-1636 there were respectively attached to the western and eastern end of the south range (outer part) two buildings covering its complete height. The first of them contains, in its upper level, the southern room of the Refectory.

2. The lower part of the older facade, covered by the western attached building, has been preserved quite intact (drawing. 6). It can be dated to the last years of the 15th c. or the first years of the 16th, being, most probably, one of the buildings erected on the expenses of Niphon II, patriarch of Constantinople.

3. There is some evidence that the total height of this building, after the fire of 1535 and before the period 1552-1568, was the same as at the present time, including probably the northern room of the Refectory.

4. The dating of the eastern range of the monastery to the second quarter of the 16th c. (Typikon) can be supported by archaeological evidence.

5. The fortification of the site is briefly discussed. Drawing 9 shows the position of machicolations and cannon-holes. One of the latter points from the tower (dated 1520) to the aqueduct (east of the monastery), a fact supporting the chronological relation between the two constructions given by the Typikon.